

Den förväntade oförutsägbarheten

av Bengt-Åke Wennberg

I mina senaste bloggar har jag behandlat komplexa kontexter. Ett sätt att beskriva en komplex kontext är att den kännetecknas av en *förväntad oförutsägbarhet*. Inom fysiken kan en sådan oförutsägbarhet ta sig uttryck i att man inte kan veta var en elektron befinner sig. Man måste därför använda statistiska analyser för att bestämma de möjliga positionerna.

En elektron kan till och med vara på två ställen samtidigt. Detta beror på att i den atomära skalan gäller andra lagar än inom makrovärlden. Den föreställning om "massa" som vi varit vana vid att räkna med när det gäller partiklar har således visat sig vara otillräcklig när vi nu på senare tid kunnat studera partiklarna ur ett nanoperspektiv. Vi har därför lärt oss att genom olika yttre åtgärder begränsa komplexiteten – med så kallade komplexitetsreduktioner– vilka gör att utfallen hamnar inom för oss förutsägbara områden.

Komplexa system inom naturvetenskap, teknik och biologi kännetecknas således av en förväntad oförutsägbarhet. Denna kan upphävas genom yttre åtgärder som begränsar systemets frihetsgrader och gör det möjligt för oss att hantera det och förutsäga utfallet. Samma principer gäller inte för det mänskliga samspelsmönstret. De pålagda restriktionerna kan av människan överskridas och utfallet blir då annorlunda än vad man förutsett. Jag skall därför i denna blogg vända på steken och fundera över hur det kan komma sig att vi trots detta kan förvänta oss en förutsägbarhet.

Det finns således en väsentlig skillnad mellan den komplexitet som vi känner till från naturen och den komplexitet som uppstår i mänskliga samspel. Vi kan med yttre åtgärder – exempelvis feed-back – reducera naturens komplexitet och hålla variationerna inom bestämda ramar. När det gäller människors samspel uppstår emellertid oförutsägbarheten genom att varje individ kan välja att handla efter en egen intention på ett sätt som *inte är lagbundet* och därför i princip inte kan förutses *om man inte kommer överens om vad det skall bli*.

Varje framtida mänskligt handlingsmönster kan således i princip skilja sig från det mönster vi känner till från tidigare genom att människan avsiktligt kan bryta mot det och gå nya vägar. När det gäller mänskligt samspel kan detta skapa vissa bestämda mönster genom att deltagarna väljer att koordinera sig (eller i förkommande fall motverka varandra).

En betydelsefull begränsning i varje analys av mänskligt samspel är den rent fysiska. En person kan inte på samma sätt som en elektron i ett nanoperspektiv fysiskt dyka upp på flera ställen samtidigt. De faktiska förhållandena både när det gäller personernas personliga förmåga och de omständigheter som föreligger begränsar individens handlingsutrymme. Känner vi till dessa begränsningar så vet vi hur de *inte* kan agera. Vi kan därmed skissera deras *möjlighetsrum*. Allt agerande måste ligga innanför detta.

Om vi har tillräckliga maktresurser kan vi således fysiskt styra andra så att Det finns många yttre medel med vilka detta kan göras. Vi kan med belöningar och bestraffningar ordna yttre förhållanden så att vissa individers handlingsutrymme begränsas så kraftigt att det bara finns några få alternativ för dem att välja mellan. Vi kan med våld skada en person så att dennes handlingsförmåga försämras. Vi kan med tvångsåtgärder sätta vederbörande i en bur eller i ett fängelse. Vi kan förvägra personen tillgång till för denne viktiga livsbetingelser som gör att denne måste dansa efter vår pipa. En åtgärd av en helt annan karaktär, men med samma effekt, är att bygga

murar och andra skyddsanordningar för att avskilja vissa från vår gemenskap så att vi inte behöver ha med dem att göra.

Allt detta känner vi till. I denna blogg skall jag emellertid inte fundera över fysiska åtgärder som begränsar möjlighetsrummet utan det möjlighetsrum som formas av människors samtal – den pågående *doxan*. Denna begränsning är ofta kraftfullare än den fysiska och styrs av vår språkliga förmåga. Jag ser denna språkliga påverkan som minst lika intressant som den fysiska. Den bygger på det förhållandet att vi är sociala varelser som är beroende av varandra. Beroendet gör att var och en av oss – om vi vill vara med i gänget – tvingas legitimera och förklara vårt görande för varandra. Vi vill inte riskera att bli fysiskt beroende.

Det är då av värde för analysen att skilja mellan handla och göra. I mänskliga samspel är varje görande en del av en interaktion som riktar sig mot framtiden. Den tilldelas då en mening och ett syfte. Den blir då också en *handling*. Problemet är att vårt språk medger att tolkningarna av vad det som görs är för *handling* kan vara *olika* hos de som deltar i samspelet även om alla deltagarna observerar samma görande.

Ett "görande" som av de medverkande tolkas på ett överlappande sätt – en handling som för dem är begriplig – kan vi förklara och legitimera för andra och varandra. Vi kan då göra vad vi gör utan att detta skapar förvirring och osäkerhet. Om emellertid det som görs riskerar att misstolkas eller väcka en osäkerhet som gör att andra vill hindra oss så begränsar detta vårt möjlighetsrum – det vill säga vad vi faktiskt fysiskt kan göra. Men vad vi inte alltid tänker på är att det också begränsar också vårt mentala handlingsutrymme.

Ett exempel är förstås när vi av omsorg om den andre tycker att vi behöver ge relevant kritik och sakliga påpekanden men istället riskerar att en sådan "handling" skall uppfattas som elakt förtal. Att veta att man möter oförståelse när det gäller meningen med ens agerande kan vara lika hindrande som yttre rent fysiska begränsningar.

Doxan – det faktiska så kallade språkspel som uppstår i en viss situation – illustrerar således vilket görande som av de medverkande uppfattas som begripligt och meningsfullt. Den doxa som visar sig i samtalet illustrerar den överlappande tolkning av skeendet som deltagarna har. Doxan ger därmed samspelet en mening. Denna lär man sig. Vill man undvika att hamna i konflikt eller bli utstött och isolerad så måste man hålla sig inom det handlingsutrymme som man vet kommer att godtas av de "andra" som man behöver kunna samverka med. Doxan blir ett fängelse.

Språk och språkbruk är mångtydigt. Varje görande kan tolkas och beskrivas på olika sätt. Varje görande har därför *alltid* en karaktär av förväntad oförutsägbarhet. Denna oförutsägbarhet kan skapa osäkerhet och otrygghet i samspelet om man inte gemensamt utforskar och samtalar om vad som bestämmer möjlighetsrummet och därmed också handlingsutrymmet.

För att komma runt denna genuina och i vår natur inbyggda osäkerhet och skapa *en förväntad förutsägbarhet* i samspelet krävs därför en särskild typ av *samtal* som leder till en gemensam förståelse av det aktuella samspelets villkor. Dessa samtal kan kallas dialogiska i motsats till de som handlar om fysiska frågor som ingår i de naturvetenskapliga och tekniska kunskapsfälten.

En dialogisk kommunikation medför att det kan uppstå en förståelse för hur samspelet blir som det blir när deltagarna gör som de gör. En sådan förståelse kan uppstå genom att deltagare i ett samspel griper in, observerar, och med de andra, som man är beroende av, samtalar om hur man ser varandras handlingsutrymme.

Genom att på detta sätt gemensamt utforska varför var och en gör som den gör, går det att förstå, utforska och precisera de förväntningar som vi som bildar gemenskapen verkar ha på varandra och vilken doxa vi, var och en, av dessa skäl ser oss tvingade att anpassa oss till.

Ibland är sådana samtal enkla och ytliga. Ibland kan vi tvingas gå djupare och tillsammans försöka klarlägga vilka förgivettaganden vi bygger vårt handlande på. Om och när vi lyckas nå förståelse för varandra kan den förväntade oförutsägbarheten – det vill säga komplexiteten – vändas till en förväntad förutsägbarhet.

Jag kallar de samtal som då behövs för ”triadiska” – eller dialogiska – i meningen att de utgår från var och en aktörs olikartade föreställningar om den verklighet man gemensamt möter, den situation man var för sig måste hantera och en så realistisk gemensam bedömning som möjligt av de yttre faktiska möjligheter och begränsningar som finns. Poängen med sådana samtal är att de gör det framtida samspelet förutsägbart eftersom grunderna för var och ens handlande blir klarlagda. Plötsligt vet man således genom sådana samtal något man inte visste tidigare. Om sådana samtal inte förs så kvarstår emellertid osäkerheten och därmed också oförutsägbarheten.

Ett exempel: Jag är medborgare i Sverige. Jag har ett engagemang i att personer som kommer hit så snabbt som möjligt får ett gott liv. Det jag själv

kan göra för detta är mycket begränsat. Jag får förlita mig på vad statliga och kommunala institutioner och tjänstemän gör. När dessa misslyckas med detta påverkar det mig negativt. Det vore därför av värde för mig att som medborgare förstå det handlande som tar sig uttryck i de olika "satsningar" som görs för att lösa frågan.

En sådan satsning är den satsning som staten initierade 2017 för att med subventioner påverka arbetsmarknadsläget. Mitt företag blev av olika skäl inblandad i denna fråga. Av den analys vi då gjorde framgick tydligt att åtgärderna skulle ha mycket små förutsättningar att i en ort "typ Degerfors" ge de resultat man förutspådde. Den fråga som då inte blev besvarad och skapade osäkerhet hos mig är då vilken "handling" som denna satsning egentligen är. Såg man inte problemet eller fanns det andra motiv?

Här kan jag bara gissa mig fram. Min gissning blev att möjlighetsrummet begränsades av den doxa som är allmänt vedertagen och som återges i nästan alla utlysningar. Dessa bygger sina resonemang på tanken att små innovativa företag skall startas, växa, bli allt större och sysselsätta allt flera. Det var ju så industrisamhället hade utvecklats.

Om just denna doxa var skälet till att "satsningen" gjordes som den gjordes så visade vår analys att möjligheterna att på detta sätt skapa flera jobb i orter typ Degerfors var mycket begränsade. Situationen hade förändrats. De möjligheter till expansion av arbetsmarknaden som man verkade utgå från – och som var rimlig att tänka sig under industrialismen – var redan intecknade. Om satsningen byggde på just denna doxa så medverkade den till att berörda aktörer lockades in i ofruktbara arbetsätt och att begränsade resurser på både lokal och central nivå förslösades.

Min slutsats är därför att analyser av den doxa som tycks påverka skeendet har blivit mer nödvändiga i dag än tidigare. De enkla och schematiska ekonomiska resonemang och levnadsregler som skapades för industrisamhället, och som lett fram till dagens välfärd, har inte längre den flexibilitet och anpassningsbarhet som krävs för vi alla skall kunna dra full nytta av de mänskliga resurser och den kompetens och kunskap som idag behöver utnyttjas.

Försök att utifrån styra skeendet, och att utifrån en maktposition driva igenom den ena eller andra ideologin och etablera en av överheten godkänd värdegrund, kan komma att bevara en förlegad doxa baserad på historicism och på auktoritetstro. En sådan strategi kommer därför att kraftigt begränsa det möjlighetsrum som är nödvändigt för att vi gemensamt skall finna de nya samverkansformer som i dag är nödvändiga.

Den tråkiga slutsatsen, om jag har rätt, är att de åtgärder som vi alla på grund av den nu existerande doxan förlitar oss på, inte har förutsättningar att på sikt ge det utbyte vi som medborgare kan förvänta oss. Vi driver därmed in i en förväntad oförutsägbarhet som nu, genom dialogiska samtal som inte bara förs av överheten utan också med de som berörs, måste vändas till en förväntad förutsägbarhet.

Referenser

Hane M. Wennberg B-Å (2018): Enkla jobb– svåra avvägningar. Med bruksandan in i tjänstesamhället. Degerfors: Degerfors Kommun.

Törnberg A (2017): The wicked nature of social systems. Göteborg: Doktorsavhandling vid sociologiska institutionen på Göteborgs Universitet.

Wennberg B-Å (2018): Komplexiteten – grunden till oredan och villrådigheten i debatten om arbetslivet. Degerfors: Samarbetsdynamik AB.

Originalfil

<https://www.bengtharry.me/?p=3196>